

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ
ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΩΝ. ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ, ΛΑΧΗΣ, ΧΑΡΜΙΔΗΣ.

Εἰσγωγή

Ἡ λέξις ἰδέα δὲν ἀπαγτάται εἰς τὰ πρῶτα συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀμετάβλητος τεχνικὸς ὄρος τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ γλώσσης· ἢ ἐλλείπει ἐντελῶς ἢ γίνεται χρῆσις αὐτῆς ἐν σημασίᾳ ὀλιγώτερον αὐστηρᾶ, καὶ πλησιαζούση μᾶλλον πρὸς τὴν ἐν τῇ καινομιλουμένῃ ἔννοιαν αὐτῆς. Ὡς ἀρηρημένον ἐκ τῆς ῥηματικῆς ῥίζης *id* (*vid*)=ὄραν σημαίνει συνήθως, ὡς καὶ ἡ τῆς αὐτῆς καταγωγῆς λέξις εἶδος, τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀντικείμενόν τι προσπίπτει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ παρατηροῦντος, τὴν θέαν, τὴν ὄψιν, ἣν τῷ παρουσιάζει. Ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς, ὕλικῆς μορφῆς μεταφέρεται κατ' ἀναλογίαν ἢ χρῆσις ἀμφοτέρων τῶν λέξεων καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς παρουσιαζομένης εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τῆς διανοίας, ὅποτε σημαίνει τὸ εἶδος τῆς κατασκευῆς, τὴν ποιότητα ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην σημασίαν· καίτοι εἶνε ἀμφίβολον εἰάν κατ' ἀρχὴν ἐπιτρέπεται νὰ γίνεται λόγος περὶ κατ' ἀναλογίαν χρήσεως, διότι ἐνδεχόμενον ἢ λέξις αὕτη νὰ ἐσήμαινεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐξ ἴσου τὴν ἐσωτερικὴν εἰκόνα καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν ἀντικείμενου τινος, ἴσως μάλιστα περισσότερο τὸ πρῶτον τοῦθ' ὅπερ καθίσταται λίαν πιθανόν ὡς ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ πρὸς τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης παράγωγα εἰς συγγενεῖς γλώσσας. Εἰδικῶς μάλιστα παρὰ Πλάτωνι εἶνε ἀκόμη πολὺ ζωηρὰ ἢ ἀνάμνησις τῆς γλωσσικῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως ἰδέα. Πολλάκις εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐννοήσωμεν διὰ τῆς λέξεως «Ἰδέα»; καὶ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λέξιν εἶδος ὄχι μόνον παθητικῶς τὸ δραθέν, τὴν θέαν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἐξ ἴσου τοῦλάχιστον, καὶ ἐνεργητικῶς τὸ ὄραν, τὸ θεᾶσθαι, τὴν θέαν ὡς ἐνέργειαν τοῦ ὄρωντος. Οὕτω ἢ λέξις αὕτη ἦτο ἐνδεδειγμένη διὰ νὰ ἐκφράσῃ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ πρωτοτυπία καὶ ζωτικότητι, καὶ διατηρήσῃ ἐν συνειδήσει, τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ λογικοῦ ὄντος, τοῦτέστι τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἰδιαζούσης τῇ διανοίᾳ νομοθεσίας,

δυνάμει τῆς ὁποίας ἐκείνη, τρόπον τινα προσβλέπουσα εἰς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς διαμορφοῖ τοῦτο καὶ δὲν τὸ παραλαμβάνει ἀπλῶς ὡς δεδομένον.

Τὴν ἀνακάλυψιν ὁμῶς ταύτην ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ἀλησμόνητον ἔργον τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν ὁποίαν σκοπεῖ νὰ ἐκθέσῃ λεπτομερῶς, εἰν τοῦτο εἶνε ποτὲ δυνατόν, τὸ παρὸν βιβλίον, προπαρασκευάσασε κυρίως ὁ μέγας νεωτερισμὸς τοῦ Σωκράτους : τὸ νὰ θέλῃ νὰ ἀναζητῇ ἐν παντὶ τὴν ἔννοιαν.

Τὸ πρῶτον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ εἴλκυσε τὴν προσοχὴν τῆς μόλις ἀφυπνιζομένης λογικῆς σκέψεως θὰ ἦτο βεβαίως τὸ γεγονός ὅτι πολλὰ καὶ πολλαχοῦ διεσπαρμένα ἀντικείμενα ἀποκαλοῦνται ὁμοίως π. χ. ὡραῖα. Ἡ ὁμοιόμορφος αὕτη ὀνομασία θὰ πρέπει νὰ ἐκφράξῃ τί τὸ ὅμοιον, καί τι τὸ ὁποῖον νὰ ἰσχύῃ διὰ πάντα τὰ κατὰ τὰ ἄλλα διαφέροντα ἀντικείμενα, ἐν τι ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον ταῦτα, ἄνευ βλάβης τῶν λοιπῶν αὐτῶν διαφορῶν, τρόπον τινα ὁρώμενα ἀφ' ὀρισμένης πλευρᾶς, ἀφ' ὀρισμένης ἀπόψεως, εἶνε ὅμοια. Ἐπρόκειτο ἄρα νὰ πλασθῇ ὁ γενικὸς ὅρος διὰ τὴν ταυτόσημον ἔννοιαν τοῦ κοινοῦ κατηγορουμένου τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται εἰς διάφορα πρᾶγματα ὡς ὑποκείμενα τῶν λογικῶν προτάσεων ἡμῶν. Ὡς τοιοῦτος παρουσιάζετο πρωτίστως τὸ «εἶδος» δηλ. ἡ ὁμοία «μορφή» τοῦ ἀντικειμένου, ἢ πάντοτε ὁμοία «ἰδέα» τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ἀντικειμένων ἐνὸς ὀρισμένου εἶδους. Ὁ Ἀριστοτέλης κατεσκευάσασε τὴν βάρβαρον ἐκφράσιν : τὸ τί ἦν εἶναι δηλ. τί ἦτο τὸ εἶναι, τί ἐσήμαινε τὸ αὐτὸ διὰ τὸ ἐκάστοτε ὑποκείμενον, εἰς πάσας τὰς παρουσιαζομένας περιπτώσεις, ὅταν εἰς τοῦτο ἀπεδίκετο τὸ καὶ τὸ ὡς κατηγορούμενον. Δυνατὸν ἐν τῷ ἀορίστω «ἦν» νὰ κρύπτεται βαθυτέρα τις ἔννοια, ἢ πρώτη ὁμῶς αὐτοῦ σημασία δὲν εἶνε βαθύτερόν τι, ἀλλὰ μόνον ὅτι ὁ ὅρος τοῦ ὁποῖου πρόκειται νὰ δοθῇ ὁ ὀρισμὸς εἶνε ἐκ τῆς χρήσεως γνωστός, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ προὑποτίθεται πρᾶγματι ταυτή, καὶ ὅτι ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει πρόκειται ἰδίᾳ νὰ ἐξαρθῇ ἡ ταυτότης αὕτη τῆς σημασίας αὐτοῦ καὶ νὰ ὑπάρξῃ συνείδησις αὐτῆς. Ὁ Πλάτων μεταχειρίζεται τὴν πλέον ἀπέριπτον, κατ' οὐσίαν ὁμῶς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχουσαν ἐκφράσιν ὁ ἐστὶ τὸ καλόν, τὸ ἀγαθόν κτλ. ἢ αὐτὸ ὁ ἐστὶ δηλαδή ὄχι ποῖα πρᾶγματα εἶνε καλὰ ἢ ἀγαθὰ κτλ. εἰς ποῖα ὑποκείμενα πρέπει νὰ ἀποδοθῇ τὸ περὶ οὗ πρόκειται κατηγορούμενον, ἀλλὰ τί εἶνε αὐτὸ τὸ «εἶναι καλόν», τὸ «εἶναι ἀγαθόν», τί εἶνε ἐν γένει ἡ ἔννοια τοῦ τοιουτρόπως κατηγορεῖν. Τοῦτο ἄρα εἶνε τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον ἐκεῖνου τὸ ὁποῖον ἐν συντομίᾳ ἐκφράζεται διὰ τῆς λέξεως «εἶδος» ἢ ἀντίστοιχος λέξις θὰ ἦτο : «ἡ ἔννοια». Αὐτὸ τοῦτο ὁμῶς ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτην ἀφετηρίαν τῆς «Ἰδέας». Πολὺ συχνὰ ἐναλλάσσονται οἱ δύο οὗτοι ὅροι, πάντοτε ὁμῶς μὲ τὴν αἰσθητὴν διαφορὰν ὅτι διὰ τῆς λέξεως «εἶδος» προσδιορίζεται ἡ ἔννοια μᾶλλον κατὰ τὴν ἔκτασιν, ἐνῶ διὰ τῆς λέξεως «Ἰδέα» μᾶλλον κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Οὕτω ἐν τῇ διαιρέσει, ἢ

ὅποια φαίνεται ὅτι ἀφορᾷ μᾶλλον τὴν ἑκτασιν χρησιμοποιεῖται σχεδὸν διαρκῶς ἢ λέξις εἶδος καὶ μόνον ἑξαιρετικῶς, ἴσως χάριν ποικιλίας, ἢ λέξις ἰδέα, ἐνῶ ἢ ἐνότης τοῦ περιεχομένου τῶν ἐννοιῶν ἐκδηλοῦται πάντοτε διὰ τοῦ μία ἢ μία τις ἰδέα, πολὺ δὲ σπανιώτερον διὰ τοῦ «ἐν εἶδος».

Ἄλλως τε καὶ ἐπανειλημμένως περιγράφεται ἡ ἐνότης αὕτη ὡς παραγομένη τὸ πρῶτον ἐν τῷ πολλῷ συμπεριλαμβάνοντι βλέμματι, ἐν τῇ συλλήβδην ὁράσει τῆς διανοίας. Εἶνε ἄρα ἀκόμη ζῶσα ἐν τῇ λέξει ἐκείνῃ ἡ δημιουργία τῆς ἐνότητος ἐν τῇ διανοίᾳ, ἐνῶ ἢ λέξις «εἶδος» ἐκφράζει μᾶλλον τὸ ἔτοιμον προϊόν, τὴν ἤδη δεδομένην σταθερὰν ἐσωτερικὴν μορφήν τοῦ ἀντικείμενου.

Τὸ μικρὸν λοιπὸν καὶ ἀπλοῦν τοῦτο ζήτημα τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἐννοίας ὑπῆρξεν ἢ ἀφετηρία τῶν περὶ τὴν λογικὴν ἐρευνῶν τοῦ Πλάτωνος, καὶ εἰς τοῦτο περιορίζονται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ παλαιότερα συγγράμματα αὐτοῦ, διατηροῦντα ἰδίως οὕτω πιστῶς τὸν χαρακτήρα Σωκρατικῶν διαλόγων. Κατὰ τὴν ὅλως ἀπέριττον ταύτην ἀπόδοσιν τῶν Σωκρατικῶν διαλόγων τοιαύτη τις περίπου ἦτο ἡ πορεία τῶν ἐρευνῶν εἰς τὰς ὁποίας ὁ παράδοξος οὗτος ἀνθρώπος ἠνάγκαζε πάντα πρὸ αὐτοῦ εὐρισκόμενον νὰ εἰσέλθῃ : ἀποκαλεῖς ὠραῖα ὠρισμένα ἀντικείμενα, ἐπαινεῖς ὠρισμένας πράξεις ὡς ἀνδρείας, ὠρισμένην διαγωγὴν ὡς σώφρονα, ἐγκωμιάζεις τὸν Πρωταγόραν καὶ ἄλλους καὶ θεωρεῖς αὐτοὺς ἐξόχως πεπαιδευμένους καὶ διδασκάλους τῆς παιδείας, παραδέχεσαι ὡς ἀντικείμενον τῆς ῥητορικῆς τέχνης τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀποφασίζεσθαι περὶ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου κτλ. λοιπὸν—ἐπειδὴ σὺ τοῦλάχιστον φαίνεσαι καὶ νομίζεις ὅτι τὸ γνωρίζεις, καὶ οἱ ἄλλοι οὕτω περὶ σοῦ σκέπτονται—δίδαξέ με τί εἶνε «τὸ» ὠραῖον, «τὸ» ἀνδρεῖον, «τὸ» σώφρον ἢ τὸ κάλλος, ἢ ἀνδρεία, ἢ σωφροσύνη· τί εἶνε παιδεία, τί δίκαιον, τί δικαιοσύνη, καὶ τί τὸ ἐναντίον; Κατὰ κανόνα δὲ ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ ἐρωτώμενος δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ δώσῃ λόγον, ἀλλ' ἠνάγκαζετο κατησχημένος νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι δὲν ἐγνώριζε τί ἀκριβῶς ἠγνόει ὅταν μετὰ τοσαύτης αὐτοπεποιθήσεως προσέδιδε τοὺς τὸν πρακτικὸν ἐν γένει βίον ἀφορῶντας προσδιορισμοὺς τούτους. Πολὺ ταχέως ὅμως ἀνακαλύπτει κανεὶς εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐκτιθέμενα ὅτι ναὶ μὲν ὁ συγγραφεὺς παρακολουθεῖ μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπὸ συζήτησιν θεμάτων, τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς, τὸ πρακτικῶς νόμιμον, ὅτι ὅμως πάντοτε τοῦτοχρόνως, πολλάκις μάλιστα κατὰ πρῶτιστον λόγον, ἀντικείμενον τῆς προσοχῆς αὐτοῦ εἶνε τὸ τυπικὸν μέρος δηλ. τὰ γενικὰ προαπαιτούμενα βασίμου προσδιορισμοῦ τῆς ἐννοίας, καὶ οἱ νόμοι τῆς λογικῆς ἐξετάσεως, τῆς ἐπαρκοῦς ἀποδείξεως. Αὐτὴν τὴν ἀνακάλυψιν, αὐτὴν ταύτην τὴν γένεσιν τῆς ἐννοίας τοῦ λογικοῦ (das logische) παρακολουθεῖ κανεὶς εἰς τοὺς διαλόγους τούτους ἢ μᾶλλον αἰσθάνεται τὰς ὁδὶνας καὶ τὰς χαρὰς τῆς γεννήσεως αὐ-

τῆς· καὶ ἐν τούτῳ ἔγκειται ἡ ἀμείραντος αὐτῆς σπουδαιότης διὰ τὴν μὴ-
φωσιν τοῦ λογικοῦ συνειδότης.

Αὐτὸ; οὗτος ὁ ὅρος: λογικὸν τὸ κατὰ λίγον δίδει ἀφορ-
μὴν εἰς γλωσσικὰ παρατηρήσεις. Ἡ λέξις «λόγος» ἐκ τοῦ λέγειν (ὀμι-
λεῖν, λαλεῖν) σημαίνει, ἐν τῇ κοινῇ χρήσει, ἢ μίαν μόνην ῥῆσιν ἢ σειρὰν
τοιούτων ῥήσεων ἔχουσαν συνοχὴν· ἢ ῥῆσις ἐξετάζεται πάντοτε ἀπὸ τῆς
ἀπόψεως τοῦ λογικοῦ αὐτῆς νοήματος, ἢ σειρὰ τοιούτων ῥήσεων ἀπὸ τῆς ἀπό-
ψεως τοῦ λογικοῦ αὐτῶν συνειρμοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ ἢ ἔννοια ῥήσεώς τινος
προκύπτει ἐκ τοῦ νοήματος ἑτέρας τοιαύτης ἢ φέρει εἰς ἑτέραν τοιαύτην
τούτέστιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συνοχῆς τῶν διανοημάτων ἐν τῇ ὁποίᾳ ἢ
ῥῆσις συνιστάται καὶ ἐνεργεῖ, γεννᾶται καὶ γεννᾷ. Λιὰ τοῦτο πρῶτιστον
προαπαιτούμενον εἶνε ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς καὶ ἡ αὐστηρὴ διατήρησις
τῆς ἐννοίας δηλαδὴ τοῦ νοήματος τοῦ κατηγορεῖν καὶ ὅτι τοῦτο εἶναι
τὸ νέον τὸ ὁποῖον τίθεται κατὰ πᾶσαν πρότασιν. Μετὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται
ἡ συμφωνία, ἢ διατήρησις τῆς ἐνότητος, ἢ ἐν τῇ διανοήσει σύνδεσις πᾶσῶν
τῶν τοιούτων θέσεων μετ' ἀλλήλων· ἢ συμφωνία ἔχει, πλὴν τοῦ ἀνωτέρου
προαπαιτουμένου, καὶ ἰδιαζούσας αὐτῇ προϋποθέσεις· πρῶτιστος ὅμως ἀπαι-
τεῖται ἡ σύνδεσις δύο θέσεων τῆς διανοήσεως: μιᾶς ὡς προϋποθέσεως
μετὰ ἑτέρας ὡς συνεπειᾶς. Ἡ ἐνότης, ἢ συμφωνία τῆς σκέψεως πρὸς ἑαυ-
τὴν, συμφωνία ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ μόνῃ συνιστάται ἢ «εἶνε», ἐκεῖνο τὸ
ὁποῖον διανοούμεθα λαμβάνει χώραν, εἶνε ἀληθές, ἢ ὁποῖα κατ' ἀρχὴν
διακρίνει τὴν διανόησιν ἀπὸ τῶν ἀστάτων παραστάσεων καὶ πρὸς τὴν
ὁποῖαν τοῦλάχιστον πρέπει νὰ τείνωμεν, ἢ ἐνότης αὕτη λέγομεν εἶνε ἡ κυ-
ριαρχοῦσα ἀρχὴ δι' ἀμφοτέρω τὴν τε ἐνότητα τῆς ἐννοίας καὶ τὴν ἐνότητα
τοῦ συνόλου τῶν διανοημάτων.

Τοῦτο κυρίως ὀλίγον περισσότερον ἐξαίρουσι καὶ φέρουσιν εἰς φῶς
μετὰ διαρκῶς ἀξαναούσης σαφηνείας, οἱ ἐν στενωτέρῳ σημασίᾳ Σωκρατι-
κοὶ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, τούτέστι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον διατη-
ροῦσι πιστώτερον τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῶν Σωκρατικῶν διηλόγων, ἀλλὰ
καὶ ὀλιγώτερον ἀπομακρύνονται τοῦ Σωκρατικοῦ τρόπου τοῦ φιλοσοφεῖν
καὶ τῆς ὕλης αὐτοῦ δηλ. τῶν ζητημάτων τῆς ἠθικῆς. Τούτου ἕνεκα οἱ διά-
λογοι οὗτοι τῶν ὁποίων τὸ πρὸς τὴν λογικὴν σχετιζόμενον περιεχόμενον
εἶνε μικρόν, ἔχουσι σημαντικὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν κατανόησιν τῆς γε-
νέσεώς τῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος· ταῦτοχρόνως ὅμως θὰ καταδειχθῇ ὅτι
ἐνωρὶς ἤδη οἱ διάλογοι οὗτοι προαγγέλλουσιν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν λογικὴν
ἔρευναν, μίαν νέαν κατεύθυνσιν, ἢ ὁποῖα φέρει πολὺ πέραν τῶν στενῶν τού-
των ὁρίων.

1. Ἀπολογία καὶ Κρίτων.

Θὰ ἀφήσωμεν ἐντελῶς κατὰ μέρος τὸ ζήτημα εἰάν, ἢ λίαν πανηγυρικῇ

καί, παρὰ τὴν ἐκίφρασμαμένην περιφρόνησιν πρὸς τὰ ῥητορικὰ σχήματα, λίαν ῥητορικῆ εὐκων, τὴν ὀκίαν ἢ ἀπολογία τοῦ Σωκράτους παρέχει περὶ τοῦ ἥρωος αὐτῆς, ἀποδίδει ἢ ὄχι πιστῶς καὶ κατὰ πάντα τὴν ἱστορικὴν τούτου προσωπικότητα (1). Διότι διὰ τὸν ἡμέτερον σκοπὸν ἀρκεῖ ὅτι ἐν πάσει περιπτώσει ἀποδίδει τὴν μορφήν τοῦ Σωκράτους, ὡς αὕτη εἶχε χαραχθῆ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐνθουσιώδους αὐτοῦ μαθητοῦ, ὁ ὁποῖος πρόκειται νὰ γίνῃ διάδοχός του (39 CD), καὶ τὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας του, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ φιλοσοφικῆς ἐξελίξεως.

Κατὰ τὴν περιγραφὴν ταύτην ὁ Σωκράτης ἐπεθύμει νὰ θεωρῆται ὡς οὐδὲν ἀπολύτως γινώσκων πλὴν ἐνός μόνου, ἀκριβῶς τούτου ὅτι οὐδὲν ἐγίνωσκε. Πρωτίστως ὁμολογεῖ τὴν τελείαν αὐτοῦ ἀγνοίαν ἀκριβῶς ὅσον ἀφορᾷ τὸ κεντρικὸν ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ τ. ἔ. τὰς ἐννοίας τῆς ἠθικῆς· νομίζει μάλιστα ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς γνώσεως αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὑποστηρίζει ὅτι κέκτηται, καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ ὅλους ἀνεξαιρέτως, μίαν μόνην γνώσιν· τὸ ἂν γινώσκῃ τις ἢ ὄχι· διότι εἶνε ἐπονεϊδιστος ἀγνοία νὰ φαντάζεται κανεὶς ὅτι γνωρίζει ἐνῶ πράγματι ἀγνοεῖ (29 A).

Κατὰ ταῦτα ὁ Σωκράτης δὲν ἔλεγε· δὲν γνωρίζω τίποτε περὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀντικειμένου ὡς «τίτε ὑπὸ γῆς καὶ τὰ ἐπουράνια» (19 B. 23 D) γνωρίζω ὅμως περὶ ἐκείνων τὰ ὑποῖα εὗρισκονται πλησίον ἡμῶν, ὅπως ἠρμήνευσεν ὁ Ξενοφῶν τὴν γνώμην τοῦ διδασκάλου· οὔτε· τίποτε ἐν γένει δὲν γνωρίζω περὶ τῶν σχέσεων ἐν τῇ ἐξωτερικῇ φύσει, γνωρίζω ὅμως κάτι περὶ ἠθικῆς, περὶ «τῆς τοιαύτης ἀρετῆς, τῆς ἀνθρωπίνης τε καὶ τῆς πολιτικῆς» (20 B), ἀλλὰ τὸναντίον ἐδήλου σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως ὅτι τίποτε δὲν ἐννοεῖ τόσον ἀπὸ ταύτην ὅσον καὶ ἀπὸ ἐκείνην τὴν ἐπιστήμην καὶ συνεπῶς οὔτε νὰ διδάξῃ τινα, νὰ καταστήσῃ ἱκανότερον εἰς αὐτὰς, νὰ κάμῃ νὰ προοδεύσῃ τοῦτέστι ἦτο εἰς θέσιν, οὔτε ἀνθρώπους νὰ μορφώσῃ. Ἐνδεχόμενον, ἔλεγεν, νὰ εἶνε τοῦτο πολὺ ὠραία τέχνη, ἀλλὰ ἐγὼ δὲν τὴν ἐννοῶ (οὐ γὰρ ἐπίπταμαι) (20 C)· ὅστις δὴποτε ὑποστηρίζει ὅτι ἐγὼ ἔχω τοιαύτην ἀξίωσιν ψεύδεται καὶ λέγει τοῦτο ἵνα μὲ συκοφαντήσῃ «ψεύδεται τε καὶ ἐπὶ διαβολῇ τῇ ἐμῇ λέγει» (20 E, πρβλ. 33 A). Ρητῶς ἀπέκρουε τὴν λίαν διαδεδομένην παρεξήγησιν ὅτι δηλονότι ἡ ἀγνοία του ἦτο ἀπλῶς εἰρωνικὴ προσποίησης, καὶ ὅτι πράγματι καὶ ὁ ἴδιος ἐπίστευεν ὅτι ἐγίνωσκεν ἐκεῖνα τὰ ὅποια προσεποιεῖτο ὅτι ἠγνόει, καὶ ὅτι ἐπεθύμει νὰ θεωρῶσιν αὐτὸν καὶ οἱ ἄλλοι ὡς γινώσκοντα.

Πῶς νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν παράδοξον ταύτην ἐπιστήμην τοῦ «οὐδὲ οἶδα»; Ὁ Schleiermacher ἐξήγησεν αὐτὴν πειστικώτατα διὰ τῆς διακρίσεως μεταξὺ μορφῆς (Form τύπου) καὶ ὕλης (περιεχομένου Materie) τῆς

(1) Τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμην μου ἐξέφρασα ἤδη ἐν *Philosophische Monatshefte*, Band 80, σελ. 337 ἔ. ἰδίως 348.

γνώσεως. Ἡ ἐντελῶς νέα αὐτῆ συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς γνώσεως, χρησιμοποιομένη κατὰ πρῶτον ἀποκλειστικῶς ἐν εἴδει κριτικῆς πρὸς ἔλεγχον τῶν ὑπαρχουσῶν ἐν ἰσχυρί γνώσεως, ἦτο ἐπόμενον νὰ ἀγάγη εἰς τὸ καθαρῶς ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα ὅτι ἡ ἰσχύουσα γνώσις δὲν εἶνε ἀληθῆς τοιαύτη διότι δὲν πληροῖ τοὺς τυπικοὺς ὄρους ἀληθοῦς γνώσεως. Καὶ ἀ τὴν περιγραφὴν τοῦ Πλάτωνος ὁ Σωκράτης δὲν ἔφθασε πέραν τῆς ἀπλῶς κριτικῆς ταύτης ἐφαρμογῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐξαντλεῖται ἐν τῇ κριτικῇ, ἐν τῇ ἀναζητήσει, τῇ ἐρευνῇ, τῷ ἐλέγχῳ, ἐν τῷ αὐτεξετάζεσθαι καὶ ἐν τῷ παροτρύνειν ἄλλους πρὸς αὐτεξέτασιν. Ἡ ἀποκλειστικὴ μέθοδος τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἢ ὁ ὁ διάλογος· ἡ ἐρώτησις καὶ ἀπόκρισις, μὲ ἀρνητικὸν κατὰ κανόνα ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐρευνα ἀρχεται ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἀντικείμενα, τὰ καθημερινά, ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια νομίζει κανεὶς ὅτι γνωρίζει, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ ἐξετασθῶσι κατόπιν, ὁ γενικώτερος, νόμιμος λόγος αἱ λογικαὶ προϋποθέσεις τῶν κρίσεων, αἱ ὅποια ἐκφέρονται μετὰ πεποιθήσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας, ἀνευ ὅμως συνειδήσεως τῆς λογικῆς αὐτῶν ἀνάγκης. Διαρκῶς καταδεικνύεται ὅτι ὁ ἐρωτώμενος δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ δικαιολογήσῃ ἐπαρκῶς τὰς γνώμας του καὶ ταχέως εὐρίσκειται περιπεπλεγμένος εἰς ἀντιφάσεις πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Ἡ σωκρατικὴ λοιπὸν ἀγνοία σημαίνει τὸ μὴ ἐννοεῖν ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου ἐμπειρικῶς μὲν ἔχομεν συνειδησίην, τὸ ὁποῖον ὅμως, ὡς ἐκ τῆς ἤδη κτηθείσης ἀυστηροτέρας ἐννοίας τῆς γνώσεως, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γινωσκόμενον.

Ὅπως δὴποτε ἡ σωκρατικὴ αὕτη ἀγνοία ὑφίσταται ἀρκετοὺς περιορισμούς· καὶ πρῶτον, οὐδέποτε ἠρνήθη ὁ Σωκράτης τὴν ὑπαρξίν θετικῆς γνώσεως ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἐμπειρικῆς τέχνης· ἡ ἀναγνώρισις μάλιστα αὐτῆς εἶνε ἡ προϋπόθεσις ὀλοκλήρου τοῦ συλλογισμοῦ του. Εἶχε παρατηρήσει ὅτι ἡ τεχνικὴ ὁρθότης πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν πραγμάτων εἰς τὰ ὅποια ὑπάρχει τεχνικὸν μέρος—τὴν δ' ἐννοίαν ταύτην ἐλάμβανε τὸσον εὐρείαν, ὥστε νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὸ θεωρητικὸν μέρος μιᾶς ἐκάστης σαφῶς ἀφωρισμένης ἐνεργείας—στηρίζεται ἐπὶ ἐνὸς καὶ μόνου· ἐπὶ τοῦ «ἐννοεῖν». Τὸν κανόνα τῶν ἐμπειρικῶν τεχνῶν ὅτι τὸ «δύνασθαι» στηρίζεται ἐπὶ τοῦ «γινώσκειν» (τὸ «ἐννοεῖν» σημαίνει ἀμφοτέρωθεν ἐν μιᾷ λέξει) μετέφερεν κατ' ἀναλογίαν ὡς ἀξίωσιν ἐπὶ συμπάσης τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τῆς γενικῶς, καὶ ἰδιαζόντως τῆς «ἀνθρωπίνης», δηλ. ἠθικῆς «ἀρετῆς». Ἐνταῦθα ὅμως εὐρέθη ἐνώπιον παραδόξου ἀντιθέσεως. Εἰς ὀλόκληρον δηλονότι τὸ πεδῖον τῶν ἐμπειρικῶν τεχνῶν εἶνε δυνατόν νὰ φθάσῃ κανεὶς εἰς τὸ «ἐννοεῖν» (γινώσκειν καὶ κατὰ σινέπειαν δύνασθαι) εἰς αὐτὸ ἄρα κύριαρχεῖ ἀναμφισβητήτως ἡ διάνοια· κατὰ πολὺ μείζονα λόγον ἔπρεπε νὰ ἔχω οὕτω τὸ πρᾶγμα καὶ εἰς τὸ πεδῖον τῆς ἠθικῆς εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται καὶ ἡ πολιτικὴ, εἰς τὸ πεδῖον ὅχι τῆς τέχνης ἢ τῶν ἀπλῶς ἐξωτερικῶν, ἐνεργειῶν ἀλλὰ τῆς πράξεως, διότι τοῦτο ἀφορᾷ πρωτίστως «ἡμᾶς αὐτούς», τὴν πρακτικὴν ἡμῶν συνείδησιν, καὶ ὅχι ἀπλῶς «τὰ ἡμέτερα»

δηλαδή τὰ ἐκτὸς ἡμῶν εὕρισκόμενα καὶ δι' ἡμᾶς μόνον τὴν ἀξίαν μέσων δι' ἄλλους σκοποὺς ἔχοντα πράγματα· εἰς τὸ πεδίον τοῦτο τῆς ἠθικῆς ἔπρεπε πρωτίστως νὰ κυριαρχῇ ἡ συνείδησις. Φανερόν ὅμως ὅτι δὲν κυριαρχεῖ αὕτη διότι ὁ ἔλεγχος ἀποδεικνύει ὅτι οὐδεὶς, σοβαρῶς ἐρωτώμενος, εἶνε εἰς θέσιν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου νὰ δώῃ ἐπαρκῆ λόγον περὶ τῶν αἰτίων τῶν κρίσεων καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ ἂν ἀκόμη ἔχει τὴν φήμην ὅτι κέκτηται ὑπέροχον πνεῦμα. Ἐκάστη τεχνουργία, ἕκαστον ἐκ τῶν κοινοτάτων ἐπαγγελμάτων ἔχουσιν ἰδιάζουσιν εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς καθορισμένην ἰκανότητα, ἀρετὴν, (ἢ λέξις ἀρετῆ ἀνάγκη νὰ νοηθῇ ὡς οὐσιαστικὸν ἀφηρημένον τοῦ ἐπιθέτου ἀγαθὸν ἢτοι ἰκανόν): οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει, ὅσον ἀφορᾷ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὴν ὑγίαν. Ἐν ἕκαστον ἐκ τῶν πεδίων τούτων ἔχει καὶ τὸν «εἰδήμονα» αὐτοῦ πρὸς τὸν ὁποῖον δύναται νὰ ἀποταθῇ πᾶς ὁ μὴ ἔχων εἰδικότητα· ἕκαστον ἄρα τῶν πραγμάτων τούτων δύναται τις νὰ διδάξῃ καὶ νὰ δι'αχθῇ, καὶ διὰ κανὲν ἐξ αὐτῶν θὰ θεωρήσῃ κανεὶς εὐκόλως τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἢ ἄλλον τινα εἰδήμονα, εἰάν δὲν εἶνε πράγματι τοιοῦτος· τὴν ἀσφαλῆ βάσανον ἀποτελεῖ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ ἐπιδείξῃ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς τέχνης αὐτοῦ, ἢ ἡ διδασκαλικὴ ἐπιτυχία ἢ ὁποία ἀναμφισβόλως γίνεται καταφανῆς εἰς τὰ ἔργα τῶν μαθητῶν. Μόνον ἑνὸς πράγματος καὶ ἀκριβῶς τοῦ σπουδαιότερου πάντων· δηλαδή τῆς κυρίως «ἀνθρωπίνης», ἢτοι ἠθικῆς «ἀρετῆς», κανεὶς δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξῃ ἑαυτὸν ἀναμφισβήτητον εἰδήμονα. Ποία ἡ αἰτία τῆς περιέργου ταύτης διαφορᾶς; Φανερόν ὅτι οὐδ' μίαι' ἄλλη ἢ ὅτι, ἐν τῇ ἐμπειρικῇ τέχνῃ ζητεῖται μόνον ἡ καταλληλότης τοῦ μέσου πρὸς ἐπιτευξιν ἐκ τῶν προτέρων γνωστοῦ σκοποῦ, ἐνῶ ἐν τῇ ἠθικῇ ζητεῖται ἡ θεμελίωσις αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, ζητεῖται αὕτη ἢ ἀρχὴ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἴδου ὁ μέγας νεωτερισμὸς τὸν ὁποῖον ἐνεκαινίασεν ὁ Σωκράτης τὸ νὰ ἀναζητῇ τις τ. ἐ. τὴν πρώτην ἀρχὴν· ἂν ὅτι τῆς ἀρχῆς καὶ αὕτη ἡ τεχνικὴ ἰκανότης εὕρισκεται εἰς μετέωρον κατάστασιν. Ἴνα δέ, προτρέχοντες ἐκφράσωμεν τοῦτο διὰ τοῦ ὄρου τῆς ἀνεπτυγμένης πλέον ἐπιτημονικῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος, θὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη εἶνε μόνον ὑποθετικὴ, γνῶσις ἐκ προϋποθέσεων περὶ τῶν ὁποίων ὅμως δὲν δίδεται ἄλλη ἐξήγησις ἐν τῇ περὶ ἧς πρόκειται ἐρευνῇ, δὲν ζητεῖται περισσύτερος λόγος. Τοιαύτη γνῶσις ὑπὸ ὄρους εἶνε ἀναντιρρήτως δυνατὴ καὶ ἀποκτᾶται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ τὸ κυρίως ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ζητούμενον, ὁ ὁποῖος ἐπεθύμει νὰ εὔρη ῥιζικωτέραν θεμελίωσιν τῆς θελήσεως καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου· εἰς τοῦτο δὲν ἐξήρακε ἢ ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς τέχνης μάθησις ὅσον καὶ ἂν ἐξετίμα αὐτὴν ἐν τῷ ἰδιάζοντι αὐτῇ πεδίῳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ «ἐπαγωγή» ἢ ἀπὸ τοῦ ἐμπειρικῶς γνωστοῦ καὶ ἀναμφισβητήτου ὁρμωμένη, τῷ ἐχρησίμευσεν ὄχι πρὸς λύσιν τοῦ ἐκάστοτε ζητήματος, ἀλλὰ πάντοτε μόνον ὡς μέσον διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐμβαθύνων ἐν αὐτῇ τῇ ἐρευνῇ ἢ ὁποία φυσικὰ πολὺ ταχέως φθάνει εἰς τὸ σημεῖον ὅπου οὐδεμίαν ἐπ-

αγωγή εἶνε εἰς θέσιν νὰ δώσῃ πλέον ἀπάντησιν. Εἶνε παράδοξος παρανόησις τὸ νὰ λέγεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἐδίδαξε τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ὁρισμοῦ διὰ τοῦ μέσου τῆς ἐπαγωγῆς· εἰάν πρόκειται νὰ ληφθῆ ὁπωσδήποτε ὑπ' ὄψιν ἡ μαρτυρία τοῦ Πλάτωνος, ὁ Σωκράτης ἐδίδαξε τὴν ἀναζήτησιν ὄχι τὴν ἀνεύρεσιν αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο συνίστατο ἡ ἐπιστήμη του τῆς ἀγνοίας.

Οὐδέποτε ὁμως τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ὅτι ἡ ἀρετὴ τῶν ἀνθρώπων πράξεων, ὡς καὶ ἡ πάσης τέχνης, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὀφείλει ἀπαραιτήτως νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς γνώσεως, ἐκ τοῦ ἐννοεῖν· ὅτι ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως ἐν γένει (τῆς ἐκλογῆς τοῦ σκοποῦ) ὡς καὶ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς πράξεως, τῆς ἐκτελέσεως (τῆς ἐκλογῆς τῶν μέσων) ὀφείλει ὁμοίως νὰ κυριαρχῆ ὁ Νόμος. Ἐπίγνωσις καὶ συνειδήσις ἀνάγκη καὶ ὡς πρὸς τὸ μὲν καὶ ὡς πρὸς τὸ δὲ νὰ εἶνε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κυρίαρχοι. Αἱ πράξεις αὐτοῦ θὰ εἶνε ἀγαθαὶ ἐφ' ὅσον εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὸν νόμον, τὸν ὀρθὸν λόγον (τὸν «Λόγον», «Κρίτων» 46 Β, 48 C κτλ. ἰσοδύναμον «αὐτῇ τῇ ἀληθείᾳ» 48 Α) ἄλλως ὄχι. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Σωκράτης ἀδυνατεῖ νὰ καθορίσῃ περισσότερον τὸν νόμον τοῦτον τὸν ὁποῖον ἀπιτεῖ, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὁμολογία αὐτοῦ ὅτι οὐδὲν γινώσκει εἶνε αὐστηρῶς ἀληθὴς. Ὁ Σωκράτης δὲν φθάνει πέραν τοῦ ἀπλῶς τυπικοῦ σημείου ὅτι ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ἐν τῷ νόμῳ ὀφείλει νὰ ἐγκεῖται ἡ ἀρετὴ, καὶ τοῦτο οἶχι διότι τὸ σημεῖον τοῦτο ἱκανοποιεῖ αὐτόν, ἀλλὰ διότι πράγματι ἀδυνατεῖ νὰ τὸ ὑπερβῆ. Ὀπωσδήποτε ὁμως καὶ οὕτω παρουσιάζει τὸ πρᾶγμα διττὴν θετικὴν φάσιν. Πρῶτον ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπεχωρίσθη τελείως τὸ τυπικὸν μέρος τῆς γνώσεως ἢ δὲ ἐξέλιξίς τῆς λογικῆς συνειδήσεως τοῦτέστι τῆς ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν αὐτῆς τύπον ἔλαβεν οὕτω παρὰ τοῦ Σωκράτους τὴν τελειωτικὴν αὐτῆς ὠθησιν· ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν τὴν τριάδα Σωκράτης-Πλάτων-Ἀριστοτέλης διότι ἐξ αὐτῆς ἐγεννήθη, τόσον κατὰ τὸ πνεῦμα ὅσον καὶ κατὰ τὸν τύπον ἡ ἐπιστήμη τῆς Ἐσπερίας. Ἄλλὰ, δεύτερον, καὶ ὡς Ἡθικὴ ἀπλῶς εἰάν θεωρηθῆ ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους, δὲν ἔμεινε τῇ ἀληθείᾳ ἀνευ θετικοῦ περιεχομένου καὶ ἐπιρροῆς. Καὶ δὲν εἶναι μὲν εἰς θέσιν νὰ μᾶς εἴπῃ ὁ Σωκράτης τί ἐν τέλει εἶνε τὸ ἀγαθόν· ὅτι ὁμως τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἐναντὶ τῆς ἀνευ ὄρων ἀπαιτήσεως τῆς νομιμότητος οὐδεμία ἀντίρροησις ἐκ λόγων πρακτικῆς χρησιμότητος δύναται νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰς τοῦτο τὸ ἐν πρέπει νὰ θυσιασθῶσι πάντα τὰ λοιπά· ἡ «ζωὴ» μετὰ πίντων αὐτῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἢ ἐλπίς τῆς μελλούσης ζωῆς, προβάλλει ἐκ τῆς «Ἀπολογίας» καὶ τοῦ συναφοῦς μικροῦ διαλόγου «Κρίτων» μετὰ ὑπερόχου δυνάμεως, καὶ μὲν τὴν ἀλήθειαν τοιαύτης οὐχὶ ἀπλῶς ἀπὸ ρητορικῆς ἀπόψεως. Τῆς ἀντιθέσεως ταύτης ἔχει ὀρισμένως συνειδήσιν ὁ Σωκράτης ὡς τῆς μεταξύ τοῦ «ψυχικοῦ» καὶ τοῦ «σωματικοῦ» μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀπλῶς ἀνηκόντων αὐτῷ (τὰ ἑαυτοῦ). Ἐκ τούτου

ἀνάγνωρίζομεν ὅτι ὑποδεικνύει εἰς ἡμᾶς τὴν πρακτικὴν αὐτοσυνείδησιν ὡς τὴν πηγὴν τῆς γνώσεως ἐφ' ἣς στηρίζεται ἡ ἠθικὴ. Ἡ συνήδεις εἶνε τὸ πᾶν: ἡ φρόνησις, ἡ ἀλήθεια καὶ, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει τὸ αὐτὸ («^ο Ἀπολ. 29 E) ἡ «ψυχὴ», τ. ἔ. νὰ εἶνε ὅσον τὸ δυνατόν καλλιτέρα. Ἡ «ψυχὴ» ταυτίζεται σχεδὸν ἐνιαῦθα πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἀλήθειαν διότι ταυτίζεται πρὸς τὴν συνείδησιν. Τὸ πᾶν ἐξαγιάται διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνότητος τοῦ πρακτικοῦ συνειδότος («^ο Ἀπ. αἰτ. «Κοίτων» 47 E. Πρωτ. 313 A. Μεν 88 c) καὶ περὶ αὐτοῦ ὀφείλει πρωτίστως καὶ πρὸ παντὸς νὰ μεριμνᾷ οὗτος· τούτέστιν ἀνάγκη νὰ φροντίσῃ κανεὶς περισσώτερον περὶ τοῦ «ἑαυτοῦ» ἢ περὶ «τῶν ἑαυτοῦ». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Σωκράτης εἶνε ὅσον δύναται τις νὰ φαντασθῆθαι θετικὸς· ἀλλ' ἡ θεικότης του αὐτῆ ἀφορᾷ τῇ ἀληθείᾳ μόνον κατὰ τὸ ὅποιον ζητεῖται δι' ὃ καὶ ἐπιμένει ὁ Σωκράτης ὅτι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ μάθησιν, δὲν ἀποτελεῖ ἀποπερατωμένην γνῶσιν.

Εὐκρινῶς διαλάμπει διὰ μέσου τῆς περιγραφῆς τοῦ Πλάτωνος ὁ ὑπερ-ἐμπειρικὸς χαρακτήρ τῆς ἠθικότητος, καὶ εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ συνάφεια τῆς σωκρατικῆς ἠθικῆς πρὸς τελείως ἀποκεκαθαρωμένην καὶ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ ἠθικῶν βάσεων στηριζομένην θρησκείαν. «Πιστεύω εἰς θεοὺς περισσώτερον ἀπὸ ὅλους τοὺς κατηγοροῦς μου» δηλοῖ ὁ Σωκράτης· τούτέστι πιστεύει εἰς τὴν θεότητα ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν ἔκφρασιν τῆς ὑπάρξεως τῆς ἠθικότητος, τῆς ἐνθέου καὶ μετὰ σθένους ἐκπεφρασμένης αὐτοῦ πεποιθήσεως ὅτι οὐδεὶς καὶ οὐδὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ βλάβῃ τὸν ἀγαθὸν οὔτε ἐν τῷ βίῳ τούτῳ οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι, ἂν ὑπάρχῃ τοιοῦτος· ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν δίκαιον. Δὲν ὑπάρχει θετικώτερα καὶ πρακτικῶς ἀποτελεσματικώτερα ταύτης ἠθικῆς. Δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τούτου ὅτι παύει ἡ συνάφεια τοῦ ἠθικοῦ τελικοῦ σκοποῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον τοῦτον βίον καὶ τὰ ἐπίγεια αὐτοῦ καθήκοντα. Ἐὰν ἅπαξ ὁ σκοπὸς δηλ. ὁ θεμελιώδης νόμος αὐτῆς τῆς νομιμότητος, εἶναι μετ' ἀκραδάντου βεβαιότητος γνωστός, κατ' ἀνάγκην καὶ αἱ ἐπίγειοι πράξεις τῶν ἀνθρώπων θὰ βελτιωθῶσι ἐν τῇ διαρκεί προβλέψει πρὸς τὸν αἰώνιον τοῦτον κόσμον. Ὑπῆρχεν ἤδη ἔτοιμον, πολλαπλῶς ἀνεπτυγμένον, σύστημα τεχνικῶν γνώσεων ἐκάστη τῶν ὁποίων ἦτο καλῶς θεμελιωμένη ἐπὶ τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῇ νόμου, περιοριζομένη συγχρόνως ὑπ' αὐτοῦ ἐντὸς τῶν ὁρισμένων ὁρίων· ἦσαν ἄρα, τυπικῶς τοῦλάχιστον, ἅπασαι ἠνωμέναι ἀπὸ τῆς κοινῆς, τὰ πάντα κυριαρχούσης, ἀπόψεως τῆς (ἀφηρημένης) ἐννοίας, αὐτοῦ τοῦ νόμου. Ἦρκει μόνον νὰ ἐξαρθῆ σαφέστερον ἡ τελευταία αὕτη κατευθυντήριος ἀποψις, ν' ἀνυψωθῆ τούτέστιν θητῶς ἡ ἀποψις αὕτη τῆς νομιμότητος ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀπλῆς ἐκλογῆς τῶν μέσων εἰς τὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ σκοποῦ, ἵνα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνωτάτου τούτου κανόνος κανονισθῶσιν ἅπασαι αἱ πράξεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν ἀνθρώπων. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὁδὸν ἀκολουθεῖ ἡ ἠθικὴ τοῦ Πλάτωνος τῆς ὁποίας οὕτω

ἡ ἐντελῶς θετικὴ τροπὴ γίνεται καταληπτὴ ὡς ἄμεσος συνέχεια καὶ ἐξακολουθήσεις τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους· τοιαύτην ἄλλως τε ἐθεώρει αὐτὴν καὶ ὁ Πλάτων μέχρι καὶ τῶν τελευταίων ἀκόμη ἐρευνῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἠθικῆς.

Βεβαίως εἶνε δυνατόν εἰς τὴν τόσον σαφῶς διαγεγραμμένην γενικὴν ταύτην εἰκόνα τοῦ Σωκράτους νὰ παρεισέφρουσαν καὶ στοιχεῖα καθαρῶς πλατωνικά· φυσικῶ τῷ λόγῳ θὰ ἔδωκεν ὁ Πλάτων τὴν προτίμησιν εἰς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τοῦ χαρακτήρος τοῦ Σωκράτους τὰ ὅποια θὰ τῷ ἦσαν τὰ μᾶλλον προσιτά, τὰ ὅποια ἰσχυρότερον θὰ ἐβοήθουν αὐτὸν εἰς τὸ ἔργον του. Ἐν πάσει ὅμως περιπτώσει δικαίως ἔχει συνείδησιν ὁ Πλάτων ὅτι εἰς τὸν διδάσκαλόν του χρεώσται τὸν τρόπον αὐτοῦ τοῦ ἐξετάζειν τὰ διάφορα προβλήματα, ἰδίως δὲ τὴν στενωτάτην συνάφειαν τῶν ζητημάτων τῆς ἠθικῆς πρὸς τὰ τῆς λογικῆς. Ἀκριβῶς δὲ ἐκ τοῦ τρόπου τούτου γίνεται ἡδη καταληπτὴ καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ ἐξέλιξις εἰς τὰ ἐπακολουθοῦντα συγγράμματα ἀπὸ τοῦ «Πρωταγόρα» μέχρι τοῦ «Γοργία», τὰ ὅποια περιορίζονται κατὰ προτίμησιν, εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἠθικῆς καὶ εἰς τὸν ὁρισμένον σωκρατικὸν τρόπον τῆς ἐξετάσεως τῶν ζητημάτων τούτων. Ἐν τῇ διαρκῶς βαθύτερον εἰσχωρούσῃ ἐρευνῇ τῆς ἐννοίας ἐκείνης τῆς γνώσεως ἐν τῇ ὁποίᾳ, κατὰ Σωκράτην, ἔγκειται ἡ ἀρετὴ, θὰ ἴδωμεν ἀναπτυσσομένην βῆμα πρὸς βῆμα, τὴν καθαρῶς πλατωνικὴν ἐννοίαν τῆς γνώσεως.

2. Πρωταγόρας.

Ὁ πρῶτος οὗτος μεγαλείτερος διάλογος τοῦ Πλάτωνος στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας ἐγνωρίσαμεν ἐν τῇ «Ἀπολογία» ὡς ἀποτελοῦσας τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος εἴλκυσε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἐννοία τῆς, ἀπὸ ἠθικῆς κυρίως ἀπόψεως, διδασκαλίας ἢ ἀγωγῆς.

Ὁ λόγος τούτου ἦτο ἄπλοῦς· παρουσιάζετο ὡς ἐνδεδειγμένος διάδοχος τοῦ Σωκράτους, ὅφειλε συνεπῶς νὰ δώσῃ λόγον περὶ τῶν προθέσεων τῆς δριύσεως αὐτοῦ, τόσον εἰς ἑαυτὸν ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Αἱ προθέσεις του αὐταὶ ἀφεῶρων, ἀναντιρρήτως, τὴν ἀγωγὴν· δὲν τοῦ ἐπετρέπετο ἄρα, ἰδίᾳ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς δράσεως αὐτοῦ, νὰ ἀπορύγῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος· πῶς ἔχουσιν ἐν γένει, μετὰ τὰς Σωκρατικὰς παραινέσεις, τὰ πράγματα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀξίωσιν τῆς μορφώσεως τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν; Μὲ τὴν ἀξίωσιν ταύτην ἀκριβῶς εἶχον ἐμφανισθεῖ, πρὸ μιᾶς γενεᾶς, εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, οἱ «Σοφισταί». Ἡ ἀναμορφωτικὴ αὐτῶν δραῖσις εἶχε προκαλέσει σφοδρὰν ἐναντιότητα, μάλιστα μῖσος καὶ καταδίωξιν· εἰς βίβλος αὐτῆς κατελογίσθη ἡ δυστυχία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν Ἀθηναίων· ὁμοίος αὐτῶν ἐθεωρήθη καὶ ὁ Σωκράτης ὁ ὅποιος, ὡς ἀρχισοφιστής,

ἔπληρωσε δι' ὅσα κατὰ τὴν γνώμην τῶν καλῶν πατριωτῶν, ἦτο ὑπεύθυνος ὁλόκληρος ἢ σπείρα τῶν σοφιστῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ «Ἀπολογία» ἤδη εἶχεν ὁ Πλάτων ἰσχυρότατον λόγον νὰ ἐναντιωθῆ εἰς τὴν σύγχυσιν τοῦ Σωκράτους πρὸς τοὺς σοφιστὰς (19 ε.) Τώρα ὅμως ἐπρόκειτο νὰ ἐξασφαλίσῃ, ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως, τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ δρασίμην ἢ ὁποία ἄλλως τε ἐπρόκειτο νὰ εἶνε ἄμεσος συνέχεια τῆς τοῦ Σωκράτους. Τοῦτο δὲ ἔπρεπε νὰ εἶνε ἡ πρώτη αὐτοῦ φροντίς, ὡς ἐκ τῆς ἐξακολουθούσης δυσμενοῦς διαθέσεως ἐναντίον τῶν «ἐμπόρων» τούτων «καὶ καπήλων ἀγωγίμων» — ταύτην τὴν περιφρονητικὴν σημασίαν εἶχεν ἀποκτήσει ἡ λέξις «σοφιστής» (λέξις ἢ ὁποία αὕτη καθ' ἑαυτὴν σημαίνει μόνον κατηγορίαν ἀνθρώπων ἐχόντων τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα) ἀκριβῶς ὡς ἐκ τοῦ ρεύματος τῶν διαθέσεων τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, οὕτω π. χ. Πρωτ. 313 CD — ἐὼν κατ' ἀρχὴν ἐπεθύμει νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἐν Ἀθήναις δρασίμην αὐτοῦ, ἂν μὴ ἄμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους (ὡς ἐν τῇ «Ἀπολογία» λέγει ὅτι προϋτίθετο νὰ τὸ πράξῃ, 39C) πάντως, ὅπως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὀλίγον μετ' αὐτόν.

Πρὸ παντὸς ὅμως ὁ διάδοχος τοῦ Σωκράτους θὰ εὑρισκεν ἐν τῷ ζητήματι τοῦ διδασκτοῦ ἢ μὴ τῆς ἀρετῆς πρόβλημα λίαν δυσχερές, ἀπὸ καθ' ὅ: πραγματικῆς ἀπόψεως. Ὁ Σωκράτης ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶνε γνώσις, ὡφείλεν αὕτη, κατὰ συνέπειαν, νὰ εἶνε διδμηκτὴ. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως αὐτὸς οὕτως ὁ Σωκράτης, κατὰ τὴν ἀναμφίβολον μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ «Ἀπολογία», εἶχε ῥητῶς ἀρνηθῆ τὸ διδακτὸν αὐτῆς: "Οχι μόνον δὲν κατέχουσιν οἱ σοφισταὶ καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης, τὴν ἐπιστήμην νὰ δώσωσι τὴν ἀπαιτουμένην ἀγωγὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' αὕτη κατὰ τὴν ἀπίτομον καὶ σιφῆ δῆλωσίν του, ὑπερβαίνει κατ' ἀρχὴν τὸν ἀνθρώπινον νοῦν (Ἀπολ. 19 D, 20 D). Ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὸ ἀνωτέρω δηλοῖ ὁ Σωκράτης ἐν τῷ «Πρωταγόρᾳ» (319): ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, τοῦτέστι πρὸ τῆς διδασκαλίας τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγου τῷ ἔκαμεν ὁ Πρωταγόρας, δὲν ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἀρετὴ ἦτο διδακτὴ ἢ ὅτι εἰς ἀνθρώπος ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ ταύτην παρ' ἄλλου ἀνθρώπου ἐνόμιζεν (328 E) ὅτι οἱ ἱκανοὶ δὲν γίνονται τοιοῦτοι «ἀνθρωπίνῃ ἐπιμελείᾳ». Ἐναντίον τῆς γνώμης ταύτης ὑπερασπίζει τὴν τοῦ διδασκτοῦ τῆς ἀρετῆς ὁ κορυφαῖος τῶν σοφιστῶν Πρωταγόρας ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἰορυσβώδη ἐπιδοκιμασίαν τῶν ἀκροατῶν, καὶ τοῦτο ὁρμώμενος ὄχι ἀπὸ ἄλλης τινος γνώμης ἀλλ' ἀκριβῶς ἀπὸ ἐκείνης τὴν ὁποίαν ἐν τῇ «Ἀπολογία» τόσον ἀφέλως ὑποστηρίζει ὁ ἐκ τῶν κατηγορῶν τοῦ Σωκράτους Μελητος (Ἀπολ. 24 D—26 A): πάντες συντρέχουσιν εἰς τὴν διδασχὴν τῆς ἀρετῆς, οἱ νόμοι, οἱ δικασταί, ὁλόκληρος ὁ λαός· ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον δὲν παρουσιάζεται εἰς καὶ μόνος ὡς εἰδήμων εἶνε ὅτι πάντες εἶνε τοιοῦτοι (ἀντιθέτως ὁ εἰς εἰδήμων: «Κρίτων» 47 BD, 48 A, Πρωτ. 314 A καὶ ἄλλ.) Καὶ πάλιν ἐν τῷ «Μένωνι» λέγει ὁ Πλάτων, προφανῶς διὰ νὰ ὑπερασπίσῃ

τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ «Πρωταγόρα» λεχθέντα: ὁ Σωκράτης δὲν εἶχε σκοπὸν (τ. ἔ. ἐν τῷ «Πρωταγόρα») νὰ ἐξυβρίσῃ τὸν Περικλέα καὶ τοὺς ἄλλους πολιτικούς ἀνδρας, ἠθέλει μόνον, φέρων αὐτοὺς ὡς παράδειγμα, νὰ ἀποδείξῃ ὅτι κατ' ἀρχὴν ἡ ἀρετὴ δὲν εἶνε διδακτὴ, ὅτι δὲν εἶνέ τι τὸ ὁποῖον εἰς ἄνθρωπος δύναται νὰ μεταδώσῃ εἰς ἄλλον ἢ ὁ εἰς νὰ παραλάβῃ ἀπὸ τοῦ ἄλλου (Μεν. 93 Β, ἀπαραλλάκτως ὡς καὶ Πρωτ. 319 Β). Ὁ ἀντιφρονῶν ταύτην τὸν φρονῶν εἶνε ὁ ἄντιος ὁ ἕτερος τῶν κατηγορῶν τοῦ Σωκράτους· καὶ οὗτος εἶνε τῆς γνώμης ὅτι κατ' ἀρχὴν ἕκαστος εὖ ἠγμένος ἀθηναῖος κάμνει τινὰ καλλίτερον· τίς ἢ ἀνάγκη νὰ ἀναζητῶμεν τὸν ἐν, τὸν εἰδήμονα ὅταν πάντες εἶνε εἰδήμονες! Πρὸς τῆς σαφοῦς ταύτης συμφωνίας μεταξὺ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ὑποστηρίζου ἰν' ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Σωκράτης ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ εἰς τὰ τρία ἀμοιβαίως εἰς ἀλληλα ἀναφερόμενα συγγράμματα τὴν Ἀπολογία, τὸν Πρωταγόρα, καὶ τὸν Μέγωνα, εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ θεωρήσῃ κανεὶς τὴν ἐν τῷ Πρωταγόρα γνώμην τοῦ Σωκράτους, ὅτι δηλ. ἡ ἀρετὴ δὲν εἶνε διδακτὴ, ὡς τὴν συνήθη αὐτοῦ «εἰρωνείαν», καὶ νὰ παραδεχθῇ ὅτι ὁ Σωκράτης κατ' οὐσίαν θέλει νὰ εἴπῃ: οἱ σοφισταὶ δὲν εἶνε διδάσκαλοι τῆς ἀρετῆς, οὔτε οἱ παλιτικοὶ ἀνδρες τῶν Ἀθηναίων ἢ οἱ καλοὶ πατριῶται, ἡ ἀρετὴ ὅμως εἶνε κατ' ἀρχὴν διδακτὴ καὶ εἰς τοῦλάχιστον διδάσκαλος αὐτῆς ὑπάρχει, ὁ Σωκράτης.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἕτέρα θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς σοκρατικῆς φιλοσοφίας, ὅτι τ. ἔ. ἡ ἀρετὴ εἶνε γνῶσις, διατηρεῖ ἐξ ἴσου τὸ κῆρος αὐτῆς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς δευτέρας γνώμης τὴν ὁποῖαν ὁ Σωκράτης ὑποστηρίζει ἐναντίον τοῦ Πρωταγόρα, τοῦτέστι τὴν τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀρετῆς. Εἰς τὸ τέλος ἀποδεικνύεται ἡ γνῶσις ὡς τὸ σημεῖον ἐνώσεως εἰς τὸ ὁποῖον τελειωτικῶς συναντῶνται, ἅπιστα αἱ λεγόμενα ἀρεταὶ ἐν τέλει δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἀρετὴ πλὴν τῆς γνῶσεως. Ἄξιον σπουδαίας προσοχῆς εἶνε τὸ ὅτι τὰ δύο θέματα τοῦ διδακτοῦ καὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀρετῆς εὐρίσκονται δι' ὅλου τοῦ διαλόγου ἐν συναρξίᾳ πρὸς ἀλληλα. Εἰς τὰς ἀρχὰς παρουσιάζονται, κατὰ τὸ φαινόμενον, ὡς μεταξὺ των ἄσχετα τὸ ζήτημα τοῦ διδακτοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖον, ἤδη ὡς ἐκ τῆς εὐρεῖας εἰσαγωγῆς, ἐφαίνετο φερόμενον τὸ πᾶν, τίθεται αἴφνης κατὰ μέρος ὡς εἴν νὰ εἶχε λυθῇ ὑπὸ τοῦ, δι' ὅλους τοὺς παρόντας καὶ — μικροῦ δεῖν καὶ — δι' αὐτὸν τὸν Σωκράτην, πειστικωτάτου λόγου τοῦ σοφιστοῦ, ἡ δὲ συζήτησις στρέφεται πρὸς τὸ ἕτερον θέμα, τὸ τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀρετῆς, τὸ ὁποῖον σκοπεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἀρετὴ καὶ γνῶσις ταυτίζονται. Μόλις περὶ τὸ τέλος ἀναφαίνεται καὶ πάλιν τὸ πρῶτον ζήτημα καὶ γίνεται τελείως καταφανὴς ἡ μέχρι τοῦδε μαντευομένη μόνον συνοχὴ ἀμφοτέρων τῶν ζητημάτων διότι κα ἀδεικνύεται ὅτι ἡ ὅλη συζήτησις καταλήγει εἰς τὸ ἐξῆς γελοῖον ἀποτέλεσμα: Ὁ Σωκράτης διασχυρίζεται ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶνε διδακτὴ, καὶ ὅμως ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ δι' ὅλων τῶν μέσων, ἐναντίον τοῦ Πρωταγόρα, ὅτι εἶνε γνῶσις ὁπότε κατ' ἀνάγκην θὰ ἦτο διδακτὴ. Ὁ Πρωταγόρας, ὁ ὁποῖος

παρεδέχετο τὸ διδακτὸν αὐτῆς, ἐφαίνετο τοῦναντίον καταβάλλον πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ἀρετὴ ἦτο κάθ' ἄλλο πρὸς γνῶσις, ὁπότε βεβαίως δὲν θὰ ἦτο διδακτὴ (361 A—C). Ἀφοῦ δὲ ἀποκαλυφθῆ ἡ παράδοξος αὕτη διπλῆ ἀντίφασις τόσον ὅσον ἀφορᾷ τὸν Σωκράτην ὅσον καὶ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ, ἐγκαταλιμπάνει ὁ Πλάτων τὸν ἀναγνώστην του καὶ ἀφίνει αὐτὸν νὰ εὔρη μίτος τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος.

Οἱ ἐρμηνευταὶ νομίζουσι ὅτι τὴν εὔρον. Ὁ Σωκράτης, λέγουσι, δηλοῖ ἐνταῦθα πολὺ σαφῶς ὅτι ἐὰν ἡ ἀρετὴ εἶνε γνῶσις, εἶνε κατ' ἀνάγκην διδακτὴ· ὁ ἴδιος ὅμως νικηφόρως ὑπεστήριξεν ὅτι εἶνε γνῶσις ἀπλούστατα ἄρα περιέπαιξεν ἡμᾶς ὅταν, εἰς τὴν ἀρχὴν παρουσιάζετο ὡς ἔχων δῆθεν ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὸ διδακτὸν αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀπεδύχθη ἤδη ἀβάσιμος ὡς ἐκ τῆς «Ἀπολογίας», τοῦ «Μένωνος» καὶ αὐτοῦ τοῦ «Πρωταγόρα». Οὐδεμία διαμαρτυρία ὠφελεῖ, καὶ αἱ δύο γνῶμαι ἀνήκουσιν εἰς τὸν Σωκράτην: Ἡ ἀρετὴ εἶνε γνῶσις καὶ ὅμως δὲν εἶνε διδακτὴ. Καὶ αἱ δύο εὑρίσκονται ὁμοίως ἐν τῇ «Ἀπολογίᾳ», μὲ μίαν ὅμως διαφορὰν: ὅτι ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο ὄρων εἶνε μὲν καὶ ἐκεῖ ἀσθητὴ ἀλλὰ δὲν ἐξαίρεται εἰδικῶς. Ὁ «Πρωταγόρας» θέτει ἐπ' αὐτῆς τὸν δίκτυλον καὶ οὕτω φέρει εἰς ἐπίγνωσιν τὸ προβληματικὸν αὐτῆς ταύτης τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων θεμελιωδῶν διδασκαλιῶν τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας θεωρεῖται, ἐν τέλει, λίαν δικαίως, ὡς τὸ κυρίως ἀποτέλεσμα τῆς περιπλόκου ταύτης συζητήσεως. Τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ ἄρῃ τὴν ἀντίφασιν ἐρμηνεύων τὴν γνώμην τοῦ μὴ διδακτοῦ ὡς εἰρωγείαν, ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ θραύσῃ τὴν σπονδυλικὴν στήλην τοῦ διαλόγου. Ἡ ἀντίφασις αὕτη ὑπῆρχεν ἐν αὐτῇ τῇ σωκρατικῇ φιλοσοφίᾳ, ὡς τοῦλάχιστον ἀντελήφθη αὐτὴν ὁ Πλάτων, κατὰ τὴν ὁμόφωνον περί τούτου μαρτυρίαν τῶν ῥηθέντων τριῶν συγγραμμάτων. Ἄλλ' ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀποτελεῖ πρόβλημα διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους. Πῶς ἄραγε νὰ ἠγνόει ὁ Σωκράτης τοῦτο τὸ ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶνε γνῶσις καὶ ὅμως δὲν εἶνε διδακτὴ; Ἡ ἀπάντησις ἐγένετο εἰς αὐτὸν καταφανῆς ὡς ἐκ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν σοφιστῶν περὶ ἀρετῆς. Ὁ Σωκράτης ἐζήτησε νὰ ἀντλήσῃ μάθησιν, γνῶσιν ἐκ τῆς πηγῆς τῆς αὐτεπιγνώσεως, οἱ σοφισταὶ ἀπεσκόπουν, ἴσως μάλιστα καὶ ἐπετύγγανον, νὰ διδάξωσιν ὄχι γνῶσιν ἀλλ' ἰσχυρούσας γνώμας περὶ τῶν πραγμάτων. Καὶ πρὸς ταῦτα ἦτο σύμφωνος ἡ ἀντίληψις αὐτῶν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ γνῶσις δὲν ἦτο ὁ τελευταῖος ἀντάρκης σκοπός, δὲν ἦτο ἡ τῶν πάντων κυριαρχοῦσα δύναμις τῆς ψυχῆς ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποταχθῇ εἰς ἄλλην ἢ νὰ ὑπὸ βίβασθῇ εἰς τὸ σημεῖον βοθηθητικοῦ μέσου χρησιμεύοντος ἀπλῶς ὅπως προμηθεύηται τις ἄλλα ἀγαθὰ ἢ ἀπολαύσεις· ἀλλὰ δι' αὐτοὺς τὸ πᾶν ἦτο ἡ ζωὴ, αἱ ἀπολαύσεις καὶ τὰ ἀμφιβόλου χρησιμότητος ἀγαθὰ αὐτῆς, ἡ δὲ γνῶσις, ἡ ὅτι ἄλλο ἀντ' αὐτῆς παρουσιάζον, ὠφείλε νὰ χρησιμεύῃ ὡς μέσον πρὸς ἀπόκτησιν ἐκείνων. Ἐνῶ ὁ Σωκράτης ὑπεστήριξε κατὰ τὸν

κατηγορηματικώτατον τρόπον τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὰ κυριαρχικά δικαιώματα τῆς γνώσεως. Ἀκόμη βαθύτερον ἔφερεν ἢ ἔρευνα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Σωκράτους ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐνιαῖον τῶν ἀρετῶν. Ὡς ἔχομεν αὐτὴν ἐνώπιον ἡμῶν μετὰ τὴν διαλεκτικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ Πλάτωνος, κρύπτει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ ἐνός, ταῦτοῦ, κατὰ συνέπειαν ἀπολύτως ἀγαθοῦ τὸ ὁποῖον εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Σωκράτης ὡς ψυχικὴν ἰκανότητα, φρόνησιν, ἐννοίαν, γνώσιν, ὡς τὸ ἐνιαῖον τῆς προκτικῆς συνειδήσεως, πρὸς τὰ πολύμορφα, σχετικὰ μόνον ἀγαθὰ τοῦ ὕλικου βίου τὰ ὁποῖα μόνον εἶχον ἀξίαν διὰ τοὺς σοφιστὰς καὶ τῶν ὁμοίων τὴν ἀπόκτησιν ὑπέσχοντο. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶνε δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Πλάτων, ἐπιμένων ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀρετῆς, μᾶς δίδει τὴν πρώτην, ἂν καὶ λίαν μεμακρυσμένην νύξιν τῆς «Ἰδέας» τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐκ τῶν προϋποθέσεων τούτων κατανοεῖ τις τελείως τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀντιθέσεως τὴν ὁποίαν δὲν ὑπερενίκησεν ὁ Σωκράτης, τὸ πῶς ἐδειλάσασε πρὸ τοῦ τεραστίου τούτου ἔργου: νὰ ἀποκτήσῃ τοῦτέστι τὴν γνώσιν ἐν τῇ ὑψηλῇ ταύτῃ ἐννοίᾳ καὶ μεταδώσῃ αὐτὴν εἰς ἄλλους. Ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ἀπελπισθῇ πᾶς τις ὁ ὁποῖος διὰ πρώτην φορὰν διέβλεπε τὴν ἐννοίαν τῆς γνώσεως εἰς ὄλον αὐτῆς τὸ βάθος. Καὶ ὅμως εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς προϋποθέσεις εὐρίσκειται καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς τῆς ἀντιθέσεως. Τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην λέξιν δὲν εἶνε βεβαίως ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ εἴπῃ ὁ «Πρωταγόρας» τὴν λέγει ὅμως ὁ «Μένων». Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ἐπαναλαμβάνεται ὅτι ἐὰν ἡ ἀρετὴ εἶνε γνώσις, ἀνάγκη νὰ εἶνε διδακτὴ ἐκ νέου ἀποδεικνύεται ὅτι εἶνε γνώσις οὐχ ἥττον ὅμως καὶ πάλιν ἀπέναντι τούτου προβάλλεται, διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἐν φανερῷ ὑπερασπίσει τῶν ἐκ τοῦ «Πρωταγόρα» σχεδὸν αὐτολεξεί παρατιθεμένων γνώμων, ὁ παλαιὸς ἐνδοιασμός ὅτι, τοῦτέστι, πράγματι ἡ ἀρετὴ φαίνεται ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ μεταδοθῇ ἢ νὰ μεταφερθῇ.

Ἀλλὰ—σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ θετικὴ αὕτη ἀντίθεσις γίνεται ἐνταῦθα διὰ πρώτην φορὰν καταφανῆς—ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς ἐν τῇ αὐτοσυνειδήσει ὅτι ἡμεῖς ἀποκαλοῦμεν «μανθάνειν» εἶνε ἀπλῶς «ἀναμνησθεσθαι», ἐπαναφέρομεν τοῦτέστιν εἰς τὴν συνείδησιν ὑπάρχουσαν γνώσιν (Μεν. 85 D). Δὲν ἀποτελεῖ ἄρα τὸ τελευταῖον τοῦτο «μάθησιν» ἐὰν διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἐννοοῦμεν τὸ νὰ δεχθῇ τις τι ἐκ τῶν ἔξωθεν. Διὰ τῆς λέξεως «διδάσκειν» ἐννοοῦμεν ἀπλῶς παρότρυνσιν εἰς τὴν γνώσιν, ἀπλὴν καθοδήγησιν εἰς τὸ νὰ ζητῇ τις τὸν λόγον τῆς γνώσεως ἐν ἑαυτῷ, ἐν τῷ φρέατι τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ συνειδήσεως πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου καταλληλοτάτη εἶνε ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους τῆς συνομιλίας, τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας ἐν κοινῇ συνεννοήσει, τοῦ ἐρωτᾶν καὶ ἀποκρίνεσθαι, τοῦ δίδειν καὶ ζητεῖν λόγον. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην ἐρμηνείαν τῶν ἐννοιῶν «διδάσκειν» καὶ «μανθάνειν» εἶνε διδακτὴ ἡ ἀρετὴ, καὶ τοῦτο, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, ὑπεστήριξεν

ὁ Πλάτων, υπερασπίσας ἐπιμόνως τὴν γνώμην του ταύτην, ἐναντίον πολλῶν ἐπιθέσεων. Πλήρη ὅμως τὴν ἰσχὺν αὐτῆς διατηρεῖ ἡ ἀρχὴ τοῦ μὴ διδακτοῦ ἐν τῇ σημασίᾳ ἐν τῇ ὁποία ἐλαμβάνετο ἐν τῷ «Πρωταγόρα», ὅτι δηλ. ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ γνῶσις δὲν ἀποκτῶνται ἔξωθεν· δὲν εἶνε δυνατόν νὰ θέσῃ κανεὶς αὐτὰς εἰς τὴν ψυχὴν, ὅπως δὲν εἶνε δυνατόν νὰ δώσῃ κανεὶς δύναμιν δράσεως εἰς τὸν τυφλὸν ὀφθαλμόν («Πολιτεία»). Ὁ Σωκράτης εἶχε πράγματι πάντοτε ἐνεργῆσαι συμφώνως πρὸς τὴν γνησίαν ταύτην ἔννοιαν τοῦ «διδάσκειν», ἦτο ἄρα ἀληθὴς διδάσκαλος τῆς ἀρετῆς, ὅπως ἄλλως τε βραδύτερον καὶ ὁ Πλάτων πάντοτε ὑποστηρίζει, δὲν εἶχεν ὅμως ἀνακαλύψει τὴν νέαν ταύτην ἔννοιαν τῶν λέξεων «διδάσκειν» καὶ «μανθάνειν», ἀφοῦ τόσον κατηγορηματικῶς καὶ ἀνευ ἴχνους εἰρωνείας ὑπεστήριξεν ὅτι ὄχι μόνον ὁ ἴδιος δὲν εἶνε διδάσκαλος τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ὅτι κατ' ἀρχὴν ἡ ἀρετὴ δὲν εἶνε διδακτὴ. Πράγματι δὲ ἐν τῷ «Πρωταγόρα» ἐλλείπει οἰαδήποτε σαφῆς ἔνδειξις τῆς νέας ταύτης σημασίας τῶν ὄρων «διδάσκειν» καὶ «μανθάνειν», διὰ τοῦτο καὶ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὑποστηρίζει ὁ Πλάτων τὴν ἀρνητικὴν λύσιν ἐν τῷ ζητήματι τοῦ διδακτοῦ καίτοι τὴν τοιαύτην λύσιν αἰσθάνεται πάντοτε ὡς προβληματικὴν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἰδίως καθορίζεται ἀναμφισβητήτως ἡ χρονολογικὴ θέσις τοῦ «Πρωταγόρα». Προηγεῖται τοῦ «Μένωνος» καὶ ἐν γένει πάντων τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων, πλὴν τῆς «Ἀπολογίας» (καὶ τοῦ «Κρίτωνος» βεβαίως τὸν ὁποῖον δυσκόλως χωρίζομεν ἀπὸ τὴν «Ἀπολογία») διότι εἶνε τὸ μόνον σύγγραμμα τὸ ὁποῖον ἐν τῷ ζητήματι τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς διατηρεῖ τὴν ἀπότομον ἀρνητικὴν στάσιν τῆς «Ἀπολογίας» καίτοι μεταβάλλει αὐτὴν ἤδη εἰς πρόβλημα. Αὐτὴ δὲ αὕτη ἡ ὑπόθεσις τοῦ διαλογου παρέχει τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο συμπύπτει περίπου πρὸς τὴν ἐναρξιν τῆς ἐν Ἀθήναις δράσεως τοῦ Πλάτωνος. Τὸ πᾶν συντρέχει εἰς τὸ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Πλάτων ἤρχισε τὴν ἐν τῇ πατρίδι του διδασκαλικὴν αὐτοῦ δράσιν, ἂν ὄχι ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, ὡς ἀναντιρρήτως προϋτίθετο νὰ τὸ πράξῃ κατὰ τὴν Ἀπολ. 39 C., πάντως ὅμως εὐθὺς ὡς θὰ ἐπέτρεψαν τοῦτο αἱ ἔξωτερικαὶ περιστάσεις. Κατὰ ταῦτα ἄρα, ἐάν, τὴν μὲν «Ἀπολογία» καὶ τὸν «Κρίωνα», ὡς ἀναμνηστικὰ συγγράμματα, ἀμέσως πρὸς τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους 399 σχετιζόμενα, κατατάξωμεν ὅσον τὸ δυνατόν πλησιέστερον πρὸς τὰ γεγονότα ταῦτα, διὰ δὲ τὸν «Μένωνα», τοῦ ὁποίου πάντως προηγεῖται ὁ «Πρωταγόρας», διατηρήσωμεν τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην καὶ ἀρκούντως δεδικαιολογημένην χρονολογίαν τοῦ ἔτους 395, δικαίως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν «Πρωταγόραν» ὡς τὸ σύγγραμμα μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Πλάτων, ἐπανερχόμενος περὶ τὸ 398 ἢ 397, μετὰ ὄχι μακρὰν ἀπουσίαν ἐνεφανίσθη ἐκ νέου εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἤρχισε τὴν ἐν αὐτῇ δράσιν του.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει καλῶς τοποθετοῦνται εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ

ἐν τῷ «Πρωταγόρα» ἀφανεῖς ἀπαρχαὶ τῆς κυρίως πρὸς τὴν λογικὴν σχετιζομένης ἐρεῦνης: διότι, ἐὰν ὄχι βεβαίως ὁ κύριος σκοπός, ἀσφαλῶς ὅμως εἰς ἓκ τῶν σπουδαιότερων δευτερευόντων σκοπῶν τοῦ διαλόγου εἶνε νὰ ἐξίρη διὰ σαφεστάτων γραμμῶν καὶ ζωηροτάτης ἀντιθέσεως χωμάτων τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ αὐστηροῦ (338 ε.), τοῦτέστι λογικὴν αὐστηρότητα τοῦλάχιστον ἐπιζητοῦντος, τρόπου τῆς σοκρατικῆς συνομιλίας καὶ τῆς λογικῶς ὑποχωρητικῆς, πᾶσαν σαφῆ λογοδοσίαν μετὰ προσοχῆς ἀποφευγούσης ρητορικῆς, ἱκανότητος τῶν «καπῆλων ἀγωγίμων» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δηλονότι τῶν σοφιστῶν. Ἡδὴ βλέπει τις πῶς τὸ τυπικὸν τοῦτο μέρος σχετίζεται πρὸς τὴν πραγματικὴν οὐσίαν τῆς συζητήσεως. Ἐὐτελὲς τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν ἐπιβεβαιοῦται διὰ τῆς ἐμπράκτου ἀποδείξεως τῆς τελείας αὐτῆς ἀδυναμίας ἀπέναντι τῶν βαθυτέρων ἀπαιτήσεων τῆς σοκρατικῆς διαλεκτικῆς, τόσον ἀπὸ τυπικῆς ὅσον καὶ ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως: ἡ τελευταία ὅμως αὕτη ἐκδηλοῦται ἐνταῦθα ἐντελῶς μονομερῶς ἐν τῷ ἀποκλειστικῶς ἀρνητικῷ ἐλέγχῳ. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ τὴν πρόθεσιν τοῦ Πλάτωνα ν' ἀποδείξῃ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σωκράτους ὄχι ὡς τελειωτικόν τι, ὄχι ὡς τὸν τελευταῖον λόγον τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ὡς τι ὑπὸ συζήτησιν εἰσέτι διατελοῦν καὶ τεινὸν νὰ ἐξέλθῃ τῶν ἑαυτοῦ ὁρίων. Εἶνε ἀνάγκη νὰ αἰσθανθῶμεν ὡς ἀνεπαρκῆ τὸν τρόπον τοῦτον τοῦ φιλοσοφεῖν τοῦ Σωκράτους μὲ τὸν χαρακτήρα του ἀπλῶς ἀρνητικῆς κριτικῆς, εἶνε ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει νὰ ἐξεγερθῇ ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπαναλάβομεν ἐκ νέου τὴν ἐρευνητικὴν καὶ νὰ φέρομεν αὐτὴν εἰς ἱκανοποιητικὸν ἀποτέλεσμα: τοιαύτη ἄλλως τε εἶνε καὶ ἡ συμβουλή τὴν ὁποίαν ἐν τέλει τοῦ διαλόγου ἀπερίττως καὶ εἰλικρινῶς δίδει αὐτὸς οὗτος ὁ Σωκράτης.

Ἀπὸ τυπικῆς οὐχ ἦττον ἀπόψεως τὰ ἤδη κτηθέντα πλεονεκτήματα εἶνε ἀρκούντως σημαντικά. Ἡ σπουδαιότης τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας ἔχει καλῶς ἐννοηθῆ καὶ σαφῶς ἐκφρασθῆ. Ὁ σοφιστὴς ἀπηρέθησε σειράν ὅλην ἀρετῶν καὶ ἐξετάθη εἰς μακρὰν ἀγόρευσιν ἐπὶ τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς, ἐνῶ ἀνάγκη ἦτο νὰ καθορισθῇ προηγουμένως τί εἶνε «αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀρετή» (360 E). Ὑπάρχει «ἐν τι»: ἡ ἀρετὴ καὶ διάφορα κατὰ τὴν φύσιν μέρη αὐτῆς ἢ δικαιοσύνη, ἢ φρόνησις καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀπηρέθηθη ἢ πάντα ταῦτα εἶνε μόνον διάφορα ὀνόματα «τοῦ αὐτοῦ τὸ ὅποιον εἶνε ἐν» (329 C.); εἶνε διάφορα ὀνόματα «ἐνὸς πράγματος» ἢ ἕκαστον τούτων ἔχει ὡς βάσιν ἰδίαν οὐσίαν (οὐσία «εἶναι» 349 B, σημαίνει ὄχι ἀπλῶς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὑπάρχει, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶνε τί, ἰδ. ἀν. σελ. 5, τό: ὅ ἐστιν), ἔχει ὡς βάσιν πρᾶγμα ἔχον ἰδίαν σημασίαν ἢ δύναμιν εἰς τρόπον ὅσπερ ἕκαστον τούτων νὰ μὴ εἶνε «τι ὅμοιον πρὸς τὸ ἕτερον» (ἕκαστον κατὰ ποιότητα διάφορον τοῦ ἕτερου); — Ἐν τῇ πολλαπλῇ ταύτῃ ἐκφράσει τῆς αὐτῆς ἀπλουστάτης μεθοδολογικῆς σκέψεως αἰσθάνεται τις πόσον κόπον προξενεῖ ἀκόμη ἡ εὐρεσις ὅρου ἀρκούντως σαφοῦς καὶ ταυτοχρόνως ἀρκούντως σημαντικοῦ πρὸς τὴν προὑποτιθεμένην ἀντίληψιν τοῦ ἀναγνώστου, ἀντισταθίζου-

πρὸς τοὺς τόσον συνήθεις εἰς ἡμᾶς ὄρους: τοῦ ἐνιαίου, τῆς ταυτότητος τοῦ περιεχομένου τῆς ἐννοίας.

Ἡ μεγάλη ὁμως σημασία τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας εἶνε ὅτι οὗτος θεμελιοῖ γνῶσιν. Τὰ πάντα τείνουσιν εἰς τὸ νὰ καταδείξωσιν εἰς ἡμᾶς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐννοίας τῆς γνώσεως. Τὸ ζήτημα τοῦ διδακτοῦ φέρει εἰς τὸ ἕτερον: ποῖος ὡς πρὸς ἕν ἕκαστον τῶν πραγμάτων εἶνε ὁ γινώσκων (ἐπιστήμων) ὡς λόγος δὲ τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀρετῆς ἀποδεικνύεται ἡ γνῶσις. Καὶ οὕτω ἡ ἐννοία αὕτη εἶνε τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον συνδέονται πρὸς ἀλληλα πάντα τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ διαλόγου, τὰ τε τυπικὰ καὶ τὰ οὐσιαστικά. Ἰδιαζόντως τονίζεται (β45 Α Β) ὅτι πᾶν τὸ ἀγαθὸν διὰ τὸν ἀνθρώπον εὐρίσκεται ἐν τῇ γνώσει ἢ μόνη πραγματικὴ ζημία εἶνε ἡ ἀπώλεια τῆς γνώσεως ἢ μόνη «σωτηρία τῆς ζωῆς» εἶνε ἡ ἀλήθεια τῆς γνώσεως (β46 Γ) ἢ, πρὸς β47 C), σωτηρία ἀπὸ τοῦ κράτους τῆς κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἀληθείας ἢ ὁποία ἐξαπατᾷ καὶ διαρκῶς ἐξανναγκάζει ἡμᾶς νὰ κίμνωμεν τὰ κάτω ἄνω καὶ τὰ ἄνω κάτω, καὶ φέρει ἡμᾶς, εἰς τὰς πράξεις καὶ τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν, εἰς ἀντίφρασιν πρὸς ἡμᾶς αὐτούς: ἐνώ τούναντίον ἡ γνῶσις καταστρέφει (ἄκυρον ἐποίησε) τὴν πλάνην, ἀποκαλύπτει τὸ ἀληθές, φέρει ἡσυχίαν εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἐμμονῆς καὶ οὕτω «σώζει τὴν ζωὴν». Αὐτὸς δὲ εἶνε καὶ ὁ σκοπὸς τῶν ἀκαμάτων προσπαθειῶν περὶ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἐννοίας: νὰ μάθομεν τ. ἐ. νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀναλλοίωτον ἀλήθειαν ἀπὸ τὴν ἀβεβαίαν, διαρκῶς ἑαυτὴν διὰ τῆς ἀντιφάσεως καταστρέφουσαν φαινομενικῶς μόνον τοιαύτην, καὶ οὕτω νὰ διατηρῶμεν ἐν καθαρᾷ ἐπιγνώσει τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως καὶ ἐν αὐτῇ τὸν «βίον», τὸν μόνον βιώσιμον βίον. Τοῦτο εἶνε τὸ μέγα πάθος τοῦ «φιλοσόφου», ὁ σωκρατικὸς «ἔρω».

Περὶ ποίας ὁμως γνώσεως πρόκειται παραμένει ἐνταῦθα ἀκόμη ἐντελῶς ἀόριστον. Μόνον ἐκ τῶν προϋποθέσεων τοῦ ἀντιπάλου αἰ ὁποῖα εἶνε ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι πρὸς τὰς τοῦ Σωκράτους συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ τῆς γνώσεως τῆς καταμετρούσης τὴν μεγαλειτέραν ἢ μικροτέραν, ἐγγυτέραν ἢ ἀπωτέραν ἡδονὴν καὶ λύπην. Βεβαίως δύναται νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὡς ἀξιοσημείωτος ὁπωσδήποτε ἐνδειξις ὅσον ἀφορᾷ τὴν σπουδαιότητα τῆς τέχνης τῆς καταμετρούσεως ἐν τῇ ἐμπειρικῇ γνώσει, ἀλλὰ πάντως αὕτη δὲν εἶνε γνῶσις πρὸς τὴν ὁποῖαν ταυτίζεται ἡ ἀρετὴ, τούναντίον μάλιστα ὅπως χαρακτηρίζεται ὡς ἐκκενρὸς τὸ ζήτημα ποῖα εἶνε ἡ γνῶσις αὕτη, τὸ δὲ συμπέρασμα ἐκεῖνο στηρίζεται διαρκῶς ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων τοῦ ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος ὡς ἐκ τούτου ἀναγκάζεται ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δεδομένων νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶνε γνῶσις. Ἡ γνῶσις ἢ ὁποῖα ἀπαιτεῖται θὰ πρέπει βεβαίως νὰ εἶνε ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δὴ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς «ψυχῆς». Ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς εἶνε ἡ γνῶσις ἢ ἐξήγησις ἄρα ἀποτελεῖ φαῦλον κύκλον ὡς ἐντὸς ὀλίγου θὰ καταδείξῃ αὐτὸς οὗτος ὁ Πλάτων. Καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης τείνει νὰ ἐξέλθῃ τῶν ἑαυτῆς ὁρίων ἡ φιλο-

σοφία τοῦ Σωκράτους. Τὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Σωκράτους αἰωρούμενον δὲν εἶνε τίποτε ὀλιγώτερον ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ ὑπερβατικὸς χαρακτήρ τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ἀγαθὸν εἶνε μόνον Ἰδέα ἢ ὁποῖα ὑπὸ οὐδενὸς ἀντικειμένου τῆς πείρας πραγματοποιεῖται. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρετή, καθὼ ἀναντιρρήτως γνῶσις, δὲν εἶνε «διδακτὴ» τούτεστι μεταδόσιμος ὡς δεδομένον ἀντικείμενον. Βλέπομεν ὅτι ἤδη ἐνταῦθα προπαρασκευάζεται ἡ ἀντίθεσις Ἰδέας καὶ πείρας.

Οὕτω ὁ διάλογος καταλήγει πανταχοῦ εἰς προβλήματα. Αἱ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ὑποστηριζόμεναι γνῶμαι νικῶσι τὰς ὑπὸ τῶν σοφιστῶν ἀντιθέμενας εἰς αὐτάς, ταυτοχρόνως ὅμως ἐκτυλίσσονται τὸν μέγαν αὐτῶν πλοῦτον εἰς νέας δυσχερείας. Πρὸς τὰς δυσχερείας ταύτας ἀγωνίζονται τὰ ἐπακολουθοῦντα συγγράμματα καὶ ὑπερνικῶσιν αὐτάς τὴν μίαν κατόπιν τῆς ἄλλης.

3. Μάχης

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ συγγράμματος ἐπαναφέρει ἡμᾶς εἰς τὸν κύκλον τῶν Ἰδεῶν τοῦ «Πρωταγόρα». Δύο υἱοὶ πεφημισμένων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν παρουσιάζονται παραπονούμενοι ὅτι οἱ πατέρες των παρημέλησαν τὴν ἀνατροφήν των (πρβλ. Πρωτ. 319 E), ἐπιθυμοῦσι δὲ νὰ ἐπιανορθώσωσι ἀπέναντι τῶν ἰδίων των υἱῶν τὸ ἀπέναντι αὐτῶν διαπραχθὲν σφάλμα τῶν πατέρων των. Ὁ Σωκράτης, τὸν ὁποῖον συμβουλεύονται, ἐπωφελεῖται τῆς περιστάσεως διὰ νὰ ἀνακινήσῃ ἐκ νέου τὸ αἰώνιον αὐτοῦ ζήτημα περὶ τοῦ εἰδήμονος διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς ψυχῆς, καὶ περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἀρετῆς ἀγωγῆς. Ὁμολογεῖ, ὡς πάντοτε μέχρι τοῦδε, ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶνε ἱκανὸς πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ μετὰ καιστικῆς εἰρωνείας ἀποκρούει καὶ τοὺς σοφιστὰς καὶ οἰονδήποτε ἄλλον ὁ ὁποῖος ἤθελε παρουσιασθῆναι ὡς εἰδικός. Ἐν τελείᾳ συμφωνίᾳ πρὸς τὸ τέλος τοῦ «Πρωταγόρα» ἐξαρτᾶται, μετὰ τοῦτο, ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς διδασχῆς εἰς τὴν ἀρετὴν, ἐκ τοῦ ἠδυνωτέρου τοιούτου: τί εἶνε ἀρετή. Ἐπίσης καὶ τὸ ἕτερον κύριον θέμα τοῦ προηγουμένου διαλόγου, τὸ τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀρετῆς, ἀναμφισβήτητος ἐκ νέου. Ἴσως ἡδύνατο τοῦτο νὰ θεωρηθῆναι ὡς λησιμόνηθὲν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ συζήτησις, ἢ ὁποῖα κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἐπρόκειτο νὰ στρεφῆναι περὶ τὸ διδακτὸν τῆς ἀρετῆς ἐν γένει, περιορίσθη ἤδη μόνον εἰς τὴν ἀνδρείαν ὡς «τμήματος» τῆς ἀρετῆς, ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ἐν γένει συζήτησις «ὅτι ἦτο τό γε νῦν ἔχον παρὰ πολὺ ἐπίμοχθον ἔργον» τὸ πόρισμα ὅμως τῆς ἐρεῖνης αἴρει ἀπ' ἑαυτοῦ τὸν περιορισμὸν τοῦτον, διότι ἀρκετὸς ἢ παραδεκτὴ γενομένη αὕτη διαρεσις τῆς ἀρετῆς ἀποδεικνύεται ἀστήρικτος. Κατὰ ταῦτα ἀνδρεία εἶνε ἡ γνῶσις ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀνάγκη νὰ φοβῆται τις ἢ νὰ μὴ φοβῆται (τοιούτον ὄρισμὸν ἔδωκε καὶ ὁ «Πρωταγόρας») κατὰ συνέπειαν